

УДК 37.016:821.161.2

ІННОВАЦІЙНІ ПРИЙОМИ РОБОТИ НАД ХУДОЖНІМ ТВОРОМ

Авраменко Валентина, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практичного мовознавства, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-4859-041X

E-mail: via@ukr.net

Пархета Любов, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри української літератури, українознавства та методик їх викладання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-7461-6575

E-mail: lubovparheta@gmail.com

У статті розглядається проблема використання інноваційних технологій та прийомів у процесі роботи над художнім твором на уроках української літератури. Проаналізовано сучасну педагогічну і методичну літературу з проблеми впровадження інноваційних прийомів у навчальний процес майбутніх учителів. Аналізуються найбільш уживані інноваційні прийоми навчання, які сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках української літератури у процесі роботи над художнім твором, а також правила організації інтерактивного навчання.

Ключові слова: інновація, інноваційні технології, інноваційні прийоми, інтерактивне навчання, художній твір, аналіз художнього твору, вивчення тексту, сприйняття художнього твору.

INNOVATIVE TECHNIQUES FOR ANALIZING A LITERARY WORK

Avramenko Valentyna, Ph.D. in Pedagogics, Associate Professor in the Department of Practical Linguistics, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-4859-041X

E-mail: via@ukr.net

Parheta Liubov, Ph.D. in Pedagogics, Associate Professor in the Department of Ukrainian Literature, Ukrainian Studies and Methods of Teaching, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-7461-6575

E-mail: lubovparheta@gmail.com

The article deals with the problem of the use of innovative technologies and techniques in the process of analyzing a literary work at the lessons of Ukrainian literature, the problems and perspectives of applying them are considered. The most used technologies are analyzed in the modern educational process, in particular when dealing with literary works.

Interactive methods eliminates the dominance of both a single speaker and one opinion over others. Interactive – means capable of interacting with or being in beside mode, dialogue with something or anyone, with artistic text, imaginary author, literary hero, critic, real comrade, inventor. So, interactive learning is primarily a dialogic learning, which is characterized by a close interaction between a

teacher and a student. When choosing a teacher of interactive technology, the rules of organization of such training should be observed.

The literature lessons contribute to the spiritual and aesthetic education of young people. Therefore, if we want to bring up truly cultural readers, it is worthwhile to identify the ways in which the students are brought to the best achievements of world literature. And these paths begin with one starting point – the analysis of the text. Whatever methodical techniques a teacher chooses, what technology he would use in the classroom, all of them should be conditioned by the product itself and the specifics of its analysis. Only the product and its analysis determine the method of its study.

The latest technologies of teaching that exist in modern science and have already been tested by colleagues, should be known to every teacher, at which levels of intellectual and methodical skills he was not: at re-productive (but one should choose at least one technology); at heuristic (use of various technologies); at the creative (to set a new teaching goal and to choose a certain technology to achieve it).

Keywords: *innovation, innovative technologies, innovative techniques, interactive learning, literary work, analysis of literary work, text study, perception of literary work.*

XXI століття характеризується пошуками нових підходів, інноваційних технологій в освіті, які дають можливість підготувати фахівців, що відповідають вимогам часу. Адже головне завдання сучасної освіти – підготовка і виховання всебічно розвиненої, креативної, гармонійної особистості, здатної критично мислити, самостійно пізнавати себе й оточуючий світ.

Сьогодні на часі звернення багатьох учених-методистів і вчителів-практиків до інтерактивних технологій. До проблеми застосування інновацій у навчальному процесі звертались такі дослідники, як О. Єльнікова, О. Коберник, О. Комар, Т. Кравченко, В. Мельник, Л. Пироженко, О. Пометун та інші, які обґрунтовують доцільність застосування інноваційних методів для посилення ефективності процесу навчання.

Аналіз сучасної педагогічної і методичної літератури свідчить, що зміни неможливі без застосування в навчальному процесі інноваційних технологій, які ґрунтуються на діалозі, моделюванні ситуацій вибору, вільному обміні думками тощо.

Інтерактивна модель навчання – це спеціальна форма організації пізнавальної діяльності, яка має конкретну, передбачувану мету – створити найсприятливіші, комфортні умови навчання, за яких кожен учасник освітнього процесу відчуватиме свою успішність, інтелектуальну спроможність. З англійської «інтерактив» (інеґасі) означає взаємний, діяти. Отже, інтерактивний – здатний до взаємодії, діалогу [2].

Під час такого навчання учасники вчать бути демократичними, спілкуватися з товаришами, критично мислити, поважати думку колег, приймати продумані рішення.

Метою нашого дослідження є аналіз інноваційних прийомів навчання, які сприяють активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроках української літератури у процесі роботи над художнім твором.

Навчальною технологією називають послідовні практичні дії учнів і вчителів у навчально-виховному процесі, які забезпечують формування в учнів заздалегідь заданих рис (Г. Корнетов). Ознаками технології є (В. Юдін):

- чіткість та визначеність у фіксації результату;
- наявність критеріїв його досягнення;
- поетапна й систематизована структура діяльності суб'єктів навчання, яка передбачає можливість перенести і повторити досвід (поширити його серед значної кількості професіоналів) [1].

Учитель-практик може застосувати лекційно-семінарську технологію навчання.

Проте й у цьому разі він повинен враховувати різноманіття конкретних методик проведення лекцій та семінарів, яке існує в сучасній науці та практиці. Учитель розробляє певний тип лекції – сократичну, дискусійну, з опорним конспектом, з «групою шуму» тощо. Проблемна (сократична) лекція починається з підготовлених заздалегідь питань, а далі спрямовується відповідями учнів. Викладач може й сам ставити ключові для наукового розкриття теми питання. Розпочинаючи дискусійну лекцію, словесник пропонує учням сформулювати запитання, що впливають з попереднього матеріалу, відповідає на них, використовуючи елементи дискусії, і поступово вводить новий матеріал. Ефективність лекції може бути підвищена використанням опорного конспекту, що дається кожному учневі.

Семінарське чи практичне заняття має складатися із системи запитань різноманітних видів не стільки репродуктивного, скільки продуктивного характеру: асоціативних, контекстуальних, питань-роздумів.

Створюючи власну методичну систему, педагог, звісно, має використовувати відомі сучасні технології навчання. Уже на початку вивчення теми йому треба визначитися, яка конкретна технологія освіти повністю чи частково буде ним реалізовуватися.

Дидактична евристика – це тип навчання, за якого всі основні освітні елементи первинно створюються або знаходяться самими учнями. Викладач при цьому забезпечує персоналізм (переведення освіти в індивідуальний атрибут кожної персони) навчання за допомогою евристичного підходу. Наприклад, розробляється «бесіда за Сократом». Учасники навчального процесу під керівництвом педагога самі шукають можливі відповіді на проблемні запитання. Використовується прийом «питання Сократа», які або допомагають знайти правильну відповідь, або спеціально заводять у безвихідь. Учитель у своїй моделі розробляє методику евристичної діяльності, у процесі якої має виявити і розвинути такі якості учня, які сприяють умінню знаходити різні підходи до розв'язання проблем; гнучкість мислення; генерування ідей; асоціювання; здатність до прогнозування; логічну пам'ять; концентрацію уваги; здатність оцінювати, самокритичність, прагнення до самовдосконалення [3, с. 83].

Сутність інтерактивного навчання (за Н. Суровою) полягає в тому, що в навчальний процес залучаються всі учні. При цьому їм надається можливість рефлексувати з приводу того, що вони знають та думають. Спільна діяльність учнів у процесі пізнання й опанування навчального матеріалу означає, що кожний робить індивідуальний внесок у навчальний процес, відбувається обмін знаннями, ідеями, способами діяльності. Відбувається це в атмосфері доброзичливості та взаємної підтримки, що дає змогу не тільки одержувати нові знання, а й розвивати саму пізнавальну діяльність, виходити на вищі форми кооперації та співробітництва. Інтерактивна діяльність на занятті передбачає організацію та розвиток діалогічного спілкування, яке веде до взаєморозуміння, взаємодії, спільного розв'язання загальних, проте важливих для кожного учасника завдань. Інтерактив виключає домінування як одного доповідача, так і однієї думки над іншими. Інтерактивний – означає здатний взаємодіяти або перебувати в режимі бесіди, діалогу з чим-небудь чи ким-небудь, для літератора – з художнім текстом, уявленим автором, літературним героєм, критиком, реальним товаришем, викладачем. Отже, інтерактивне навчання – передовсім діалогічне навчання, якому притаманна тісна взаємодія викладача і учня. У разі вибору

вчителем інтерактивної технології, мають бути дотримані правила організації такого навчання:

- до роботи залучаються (тією чи іншою мірою) всі учасники навчального процесу;
- вони повинні мати певну психологічну підготовку;
- у роботі мають брати участь не більше, як 30 осіб (найкраще працювати в малих групах);
- до заняття треба відповідно підготувати приміщення (наприклад, столи поставити «ялинкою», щоб кожний учень сидів боком до ведучого і мав змогу спілкуватися в малій групі);
- заздалегідь слід подбати про необхідні для творчої роботи матеріали (вони розробляються автором);
- налаштувати учасників на серйозне ставлення до питань процедури й регламенту;
- поділити клас на підгрупи [2, с. 21].

Суть інтерактивного навчання в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної, активної взаємодії всіх його учасників.

Уроки літератури сприяють ще й духовному та естетичному вихованню молоді. І тому, якщо ми хочемо сформувати по-справжньому культурних читачів, варто визначити шляхи, якими відбувається залучення учнів до кращих здобутків світової літератури. А ці шляхи починаються з однієї відправної точки – *аналізу тексту*. Хоч які б методичні прийоми обрав учитель, які б інноваційні технології він використовував на уроці, усі вони мають бути зумовлені самим твором і специфікою його аналізу. Тільки твір і його аналіз визначають методику його вивчення.

Проблема аналізу художнього твору не нова. Нею постійно цікавляться у своїй роботі вчителі, нею займаються методисти, однак остаточного вирішення цієї проблеми методична наука не дає. На жаль, у шкільній практиці вона теж не знаходить належної уваги. Не можна не визнати того факту, що багато вчителів не володіють належним чином теоретичними основами аналізу твору. Роботу з текстом часто замінюють на переказ, вибіркове читання окремих епізодів, перегляд кінофільмів тощо.

Потрібно систематизувати теоретичний матеріал з методики аналізу тексту, використовуючи різні джерела знань і власний досвід, визначити місце аналізу художнього твору в навчальному процесі та його вплив на формування творчої особистості школярів, підвищення ефективності сприйняття ними творів літератури.

На розв'язання проблеми роботи з текстом були спрямовані зусилля багатьох учених упродовж усього існування шкільної освіти. Проблема вивчення тексту розглядалася і розглядається в різних аспектах:

- принципи вивчення тексту (Г. О. Гуковський, Ю. М. Лотман, О. І. Білецький);
- осмислення тексту як суб'єктивного відображення вміщених у ньому проблемних ситуацій (Л. П. Добраєв.);
- поглиблене вивчення тексту (М. О. Рибникова, Н. Д. Молдавська, В. В. Голубков);
- самостійна робота над текстом художніх творів (М. Г. Качурін, В. Д. Кучинський);

- художній текст як об'єкт лінгвістичних досліджень (Л. Г. Гетман, Л. О. Новиков);
- методика читання художнього тексту (Є. В. Квятковський, Б. О. Корман, М. І. Кудряшов, Б. А. Буяльський).

Отже, в методиці викладання літератури від найдавніших часів і донині було зроблено багато. Більшість концепцій, наведених нами, досі не втратили свого значення. Вони стали основою пошуків сучасних вчених і вчителів-практиків.

Останнім часом інтерес до цієї проблеми значно зріс. На це є кілька причин:

- 1) інтенсифікація процесу навчання загалом;
- 2) профілізація освіти;
- 3) варіативність програм з літератури;
- 4) необхідність формування духовно багатого особистості;
- 5) наближення методики аналізу художнього тексту до особистісно-орієнтованої педагогіки.

Говорячи про актуальність аналізу, необхідно відзначити, що полеміка про нього не стихає і досі. Одні методисти і практики стверджують, що художній твір необхідно вивчати як предмет мистецтва, естетики, спираючись при цьому на великий досвід літературознавства. Інші ж наполягають на тому, що аналіз художнього твору не самоціль. Художній твір досить прочитати і «пережити», тобто обмежитись емоційним читанням.

Не можна погодитися з думкою тих учителів, які вважають що твори треба просто читати з цікавістю. А звідки ж виникне ця зацікавленість? Що сформує стійкий інтерес учнів до літератури? Людина, яка не вміє аналізувати твір, не зможе достатньо глибоко прочитати текст і ґрунтовно осягнути авторську позицію. Школярів треба вчити аналізувати і інтерпретувати текст. Тільки систематична й наполеглива робота з розвитку вмінь і навичок аналізу тексту допоможе учням стати справді культурними читачами, знайти свої стежки до творів світового письменства й отримати велику насолоду від спілкування з мистецтвом слова.

Погоджуємося з думкою відомого методиста О. Д. Алферова, який писав, що кожний аналіз на першій стадії начебто відвертає вас від повного і свіжого уявлення, винесеного про твір, але це тільки на першій стадії. Якщо аналіз проведено правильно і з належною перспективою, то, коли ви знову звернетеся до твору загалом, ви відчуєте, як відновлюється попереднє уявлення з тією лише різницею, що воно стає глибшим.

У класичній методиці аналізу літературного твору передують його сприйняття і відповідне прочитання. Сприйняття – складний динамічний процес, який передбачає особистісне прочитання, інтерпретацію, мікроаналіз художнього твору самим читачем. Він супроводжується емоційними переживаннями і є завжди цілісним і безпосереднім. Тому, починаючи роботу з текстом, вчителю необхідно ввести школярів у твір, викликати інтерес, збудити читацьку увагу, а потім і активне ставлення до написаного.

Як залучити учнів до читання художніх творів – одвічне питання всіх учителів-словесників. Крім визначених педагогікою вікових особливостей сприйняття художніх творів, в наш час треба враховувати ту дуже сумну для шанувальників гарної книги обставину, що діти і підлітки з кожним роком читають все менше і менше. Замість читання діти мають тепер інші розваги. Як зазначається у проекті «Концепції літературної освіти в 12-річній загальноосвітній школі», учитель сьогодні «змушений

конкурувати з телевізійними та комп'ютерними програмами».

Проблема ускладнюється ще й тим, що не всі тексти можуть видатися цікавими учням на перший погляд. Як би важко не було, але вчитель повинен створити такі умови на уроці, щоб учень захотів прочитати твір. Слід максимально підготувати школярів до зустрічі з текстом художнього твору. Це можуть бути різні види коментарів, відомості про особливості жанру твору, читання цікавих уривків, що викличуть в учнів інтерес, створять емоційний настрій (літературний матеріал повинен викликати в учнів ті почуття, які відповідають основній тональності твору).

Роботі з вивчення художнього твору і творчості письменника можуть передувати повідомлення історичних, біографічних, лексичних, а в старших класах ще й теоретико-літературних, філософських, естетичних відомостей. Форми цих повідомлень можуть бути різними: лекція вчителя, аналіз письмової роботи, раніше запропонованої учням, робота з картиною, кіноурок, літературна екскурсія, культпохід в театр, музей чи на лоно природи.

Роль вступних занять зводиться до того, щоб викликати інтерес до програмного матеріалу і створити умови для його розуміння. Пізнавальний інтерес – це один з найважливіших мотивів навчання школярів. Його дія дуже сильна. Під впливом пізнавального інтересу робота над художнім твором навіть у слабковстигаючих учнів проходить більш продуктивно. Активізація пізнавальної діяльності учнів без розвитку їх пізнавального інтересу не тільки важка, але й практично неможлива. Ось чому в процесі навчання необхідно систематично розвивати і зміцнювати пізнавальний інтерес школярів і як важливий мотив навчання, і як стійку рису характеру особистості, і як могутній засіб формування умінь та навичок.

При роботі над великими творами підготовка до сприйняття складається з чотирьох етапів:

1 етап – встановлення зв'язку з раніше вивченими і самостійно прочитаними творами;

2 етап – знайомство з біографією митця, епохою, в якій жив письменник чи яка знайшла відображення в творі;

3 етап – повідомлення про історію написання твору, його проблематику, публікацію і постановку на сцені;

4 етап – робота з невідомими поняттями, назвою, підзаголовком, присвяченням, епіграфом тощо.

Всі названі етапи пов'язані між собою. Вони можуть існувати як єдине ціле і як окрема частина. Вчитель має право використовувати як усі етапи, так і окремі з них, залежно від змісту твору, мети, аналізу.

У кожному шкільному віці, будь це молодші чи старші підлітки, можна виділити чотири умовні рівні сприйняття художнього твору – низький, середній, вищий та оптимальний. Якщо вчитель, застосовуючи різні форми роботи, досягає того, що більшість його учнів наближається саме до оптимального рівня сприйняття, можна впевнено стверджувати, що його уроки справді ефективні і учні сприйняли художній твір відповідно до авторського задуму.

Підготовка до сприйняття є важливою умовою осмисленого глибокого прочитання літературного твору, активізації розумово-пізнавальної діяльності учнів. Учитель, обравши певну технологію викладання, завжди певною мірою ризикує, бо

участь у ній учнів не може бути точно спрогнозована: екзистенція людини не об'єктивується, і помилка завжди можлива.

І. Абрамова класифікує інтелектуально-методичну майстерність учителів за трьома рівнями.

1. *Репродуктивний*. Педагог при найсумліннішій, енергійній праці не виходить за рамки першопочаткового означеного способу дій.
2. *Евристичний*. Характерний для вчителів, які, маючи випробувану систему професійної діяльності, без будь-якого стимулювання ззовні піддають її постійному аналізу, шукають нові технології, способи, прийоми праці.
3. *Креативний*. Для педагога з креативною активністю емпірично знайдена закономірність стає не кінцевим пунктом мислинневого процесу, а новою проблемою, самостійною метою [4].

Новітні технології викладання, які існують у сучасній науці і вже апробовані колегами, треба знати кожному вчителю, на якому б рівні інтелектуально-методичної майстерності він не перебував: на репродуктивному (однак слід вибрати хоч одну технологію); на евристичному (використовувати варіанти різноманітних технологій); на креативному (ставити нову педагогічну мету і вибрати технологію для її досягнення).

Отже, сучасна національна освіта відкрита для різноманітних навчальних технологій. Словесник має не тільки знати їх, а й творчо застосовувати для ефективного викладання української літератури у школі взагалі й у процесі аналізу художнього твору зокрема. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у впровадженні у навчальний процес таких технологій, завдяки яким відбуватиметься перехід від моделі Вчитель – лектор до моделі Вчитель – ментор, тьютор.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова И. Педагогический риск: теория и практика. *Магистер*. 1999. № 5.
2. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.
3. Пометун О., Пироженко Л. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посіб. Київ: А.С.К., 2004. 192 с.
4. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007. 144 с.
5. Ситченко А. Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу. Київ: [б.в.], 2004. 301 с.
6. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі: підручник. Київ: Академія, 2012. 312 с.

REFERENCES

1. Abramova, Y. (1999). Pedagogicheskiy risk: teoriya i praktika. *Mahyster*, 5 [in Russian].
2. Pasichnyk, Ye. A. (2000). *Metodyka vykladannia ukrainskoi literatury v serednikh navchalnykh zakladakh*. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
3. Pometun, O., Pyrozhenko, L. (2004). *Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia*. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].
4. Pometun, O. I. (2007). *Entsyklopediia interaktyvnoho navchannia*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Sytchenko, A. L. (2004). *Navchalno-tekhnolohichna kontsepsiia literaturnoho analizu*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Tokman, H. L. (2012). *Metodyka navchannia ukrainskoi literatury v serednii shkoli*. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].